

**GERÇEKÇİLİĞE
YENİ BİR ÇAĞRI**

Salgın Günlerinde Felsefe

GERÇEKÇİLİĞE YENİ BİR ÇAĞRI: SALGIN GÜNLERİNDE FELSEFE

Editör: İbrahim Halil Üçer

Yayın No: 52

Felsefe-Bilim Serisi No: 1

ISBN: 978-625-7800-46-4

E-ISBN: 978-625-7800-45-7

1. Baskı, Eylül, 2021

Yayın Yönetmeni: Yusuf Temizcan

Yayına Hazırlık: Mehmet Beydemir

Son Okuma: Ebru Ünver, Elif Nuran Özgün

Kapak Fotoğrafı: Dursun Çiçek

Kapak: Abdullah Fuad Kılınçlı

İç Tasarım: Zehra Elif Demirci

© İLEM Yayınları 2021

Tüm yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Baskı ve Cilt

Hazar Reklam Matbaacılık

Sertifika No.: 26482

İskitler / Ankara

Telefon: +90 312 278 50 77

ilem
YAYINLARI

Aziz Mahmut Hüdayi M. Halk C. Türbe Kapısı S. No:13 Üsküdar - İstanbul

Tel: 0216 310 43 18 Faks: 0216 310 43 18

ilem.org.tr - yayin@ilem.org.tr

İLEM Yayınları, İLEM (İlmi Etüdler Derneği) ve Nobel Akademik Yayıncılık ortak markasıdır. Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.

**GERÇEKÇİLİĞE
YENİ BİR ÇAĞRI**
Salgın Günlerinde Felsefe

Editör
İbrahim Halil Üçer

ilem
YAYINLARI

İçindekiler

Önsöz ve Giriş <i>İbrahim Halil Üçer</i>	vii
---	-----

I. Bölüm: Gerçekçi Çağrılar

Gerçekliği Hatırlamak <i>İbrahim Halil Üçer</i>	3
--	---

“İnsan”ın Geleceği: Telaşa Gerek Yok, Hepimiz Öleceğiz! <i>İhsan Fazhoğlu</i>	11
--	----

Koronavirüs ve Post-Truth’un Sonu <i>Tahsin Görgün</i>	23
---	----

Salgın ve Gelecek <i>Ayhan Çitil</i>	37
---	----

Varoluşun Merkezini ve Bütünlüğünü Hatırlama Zamanı <i>Ömer Türker</i>	55
---	----

Etik, Ontolojik ve Epistemolojik Bunalım <i>Rıdvan Şentürk</i>	73
---	----

Klasikten Moderne ve Çağdaş Zamanlara
İnsan Tasavvurunun Dönüşümü 85
Kasım Küçükalp

Salgının Tetiklediği Dijitalleşme ve Dönüşümün Tekno
Felsefesi: Transhümanizm 115
Ahmet Dağ

II. Bölüm: Gerçekçiliğin Felsefi Vasatı

Tanrı'nın Eli Nerede? Fiziksel Gerçekliğin Kuruluşunda
İlahi İnançın Yeri Üzerine 133
İbrahim Halil Üçer

Çağdaş Felsefede Realizm Tartışmasına Giriş: Kavramsal
Çerçeve ve Günümüz *Realist Turn*'lerin Mahiyetine Dair 173
İbrahim Bahçi

COVID-19 Salgını Bağlamında İnşacı ve Natüralist
Teorilerin Sınırları: Gerçek(çi)liği Hatırlamanın Zamanı 255
Latif Karagöz

Mezarlıklar Çağında Varolabilmenin İmkânı:
Biyopolitikalar ve Dijitallik 277
Yaylagül Ceran Karataş

Pandemi Tecrübesinden Canlılığı Yeniden
Düşünme Ödevine 299
Esra Kartal Soysal

Toplum Kendini Savunur:
Biyopolitikanın COVID-19 Çıkmazı, Hayatın Tekilliyi ve
Toplumsal Kara Delikler 319
Kamuran Gökdag

Yazarlar Hakkında 353

Önsöz ve Giriş

COVID-19, ortaya çıktığı ve tüm dünyayı etkisi altına aldığı Aralık 2019 tarihinden bu yana çok farklı açılardan ele alınıp tartışıldı. Virüs ve salgın etrafındaki bu tartışmalara ilk andan itibaren filozoflar da dahil oldu. Böylece salgın üzerinden geliştirilen biyopolitik önlemler, salgının yeniden ifşa ettiği insani kırılmalardan güç alan posthümanist gelecek projeleri ve dijital gerçekliğin yeni boyutları gibi konulara ilişkin bir anda geniş bir literatür oluştu. İlmî Etüdler Derneğinin 2020'nin Türkiye'de salgının güçlü bir şekilde hissedilmeye başlandığı Mayıs ve Haziran aylarında hazırladığı ve hadiseyi çeşitli açılardan müzakere eden soruşturma dosyası, küresel literatürden önemli ölçüde farklılaşan bazı cihetleriyle öne çıktı.

Soruşturma dosyası etrafında kaleme alınan yazılar, ortak bir şekilde, özgür insani inşayı temsil ayrıcalığını üstlenen yapıların paradoksal bir şekilde insani özgürlüğü ilga ettiğini kabul etmektedir. Aynı şekilde yazılar, özgürleştirici idrake giden yolun gerçeklikle bütüncül bir ilişkiden geçtiğini savunmaktadır. Yazıların sahip olduğu bu ortak yön, onları aynı zamanda ortak bir felsefi tutumun, belki daha yerinde bir tabirle ortak bir felsefi arayışın temsilcisi haline getiriyor. Bunu ana hatlarıyla, gerçekçi bir tutum veya gerçekçi bir tutumun imkanına

yönelik arayışlar olarak niteleyebiliriz. Burada gerçekçi tutumla gerçekliğin ilahi, tabii ve insani faillik tarafından kurulan bütüncül bir yapıya sahip olduğu, insani idrakin gerçekliğe temas etme yollarından mahrum olmadığı ve gerçekliğin farklı boyutlarını tasvir etmek üzere kullandığımız sözcüklerin dıştaki varlıklara işaret edebileceği yönündeki kabullerin toplamını kastediyorum. Buna göre gerçekçilik varlık, bilgi, anlam düzeyleriyle ilgili öznelci olmayan müspet bir felsefi tutumu temsil eder.

Yazılar genel olarak bu bakış açısını yansıtsa da sıra gerçekliğin insan iradesinden bağımsız yapısını nasıl gösterebileceğimiz, şayet gösterebilsek bile onu nasıl ve ne ölçüde bilebileceğimiz, bilsek dahi onu nasıl ve ne ölçüde ifade edebileceğimiz sorularına geldiğinde yazarların birbirinden farklı teorilere ve bakış açılara sahip olduğunu biliyorum. Dolayısıyla elinizdeki eser, genel olarak gerçekçiliğe bir çağrı olarak nitelenebilse bile bunun hangi gerçekçilik olduğu sorusuna vereceğimiz cevap ortak değildir. Bu nedenle, kitaptaki ortak davetin bir sonraki aşamada “Hangi gerçekçilik?” sorusuna cevap vermek üzere kamuoyunun karşısına yeni bir felsefi tartışma alanıyla çıkacağını şimdiden söyleyebilirim.

Kitap gerçekçiliği mümkün kılan kabullerin nasıl temellendirilebileceği sorusunu daha ileri çalışma ve tartışmalara havale ederken mütevazı olduğu ölçüde, başlığı itibarıyla bir o kadar iddialı görünebilir. “Gerçekçiliğe Yeni Bir Çağrı” başlığı, sadece gerçekçi bir tutuma davetle kalmıyor, aynı zamanda bu davetin gerçekçiliğe dönük diğer çağrılardan başka ve yeni olduğunu söylüyor. Buradaki yenilik vurgusu, genel olarak postmodern öznelci tutumlara bir tepki olarak Batı’da ortaya çıkan ve farklılıklarına rağmen, ilahi fail ilkeyi, onun tabii ve insani faillik alanlarıyla ilişkisini, dolayısıyla bizatihi bu gerçeklik alanlarının nasıl kurulduğunu ortak bir şekilde ihmal eden sözde-gerçekçi tutumlardan başkılığa işaret etme amacı taşıyor.

Elinizdeki eser İLEM'in yaklaşık bir yıl önce hazırladığı soruşturma dosyasından doğsa da kitap halini alıncaya değin bu soruşturma dosyasında bulunmayan yeni yazılarla gelişti. Ayrıca soruşturma dosyasına katkıda bulunan yazarlarımız da bu sürede çalışmalarını yeniden gözden geçirme imkanı buldular. Bu bağlamda İbrahim Bahçî'nin, Kâmuran Gökdağ'ın, Ahmet Dağ'ın ve Kasım Küçükalp'in yazıları ile benim iki yazım çalışmaya, soruşturma dosyası ertesinde dahil edildi. Kitap "Gerçekçi Çağrılar" ve "Gerçekçiliğin Felsefi Vasatı" başlıklı iki bölümden oluşuyor. Birinci bölümdeki yazılar Kantçı idealizmi takiben Batı dünyasında ortaya çıkan inşacı ve izafiyetçi eğilimlerin yol açtığı krizlere işaret ediyor ve gerçekliğe ilişkin bütüncül bir kavrayışı bu krizlerin üstesinden gelebilmenin tek yolu olarak öneriyor. Bu minvalde İ. Halil Üçer'e ait "Gerçekliği Hatırlamak" başlıklı ilk yazı 1755'teki Lizbon depremi ertesinde çizilen ve bugüne kadar etkisini sürdüren felsefi çerçevenin doğal gerçekliği kesin bir şekilde kavramak için çıktığı yolda gerçekliğin kendisini kaybettiğini öne sürüyor ve bu kaybediş sürecinin kısa bir hikayesini vererek gerçekliği yeniden hatırlamaya davet ediyor. İhsan Fazlıoğlu'nun "İnsanın Geleceği: Telaşa Gerek Yok, Hepimiz Öleceğiz!" başlıklı yazısı gerçekliği kuran üç temel unsurdan ilahi ve tabii fail nedenleri ilga ederek her ikisini insani faillik içinde eriten inşacı tutumun geldiği noktayı gözler önüne sererek açık bir gerçeği hatırlamaya davet ediyor: Ölümü. İnsani hayatın özünü ölümün gerçekliği üzerinden ele alan Fazlıoğlu, inşacılığın trans ve post-hümanist projelerle geldiği noktada bizzat insanı kaybetme noktasına geldiğini vurgulayarak; insanı ve insanca hayatı korumanın yolunun, her varlığın gerçekliğin kuruluşundaki payını adil bir şekilde koruduğu, toplumsal ve ontolojik seviyede bir adalet tasavvurundan geçtiğini ortaya koyuyor. Tahsin Görgün'ün "Koronavirüsü ve Post-Truth'un Sonu" yazısı, insani inşanın ken-

disine havale edildiği tanrısallaşmış yapıların hakikati muğlaklaştırıp çarpıtma yoluyla kitleler üzerinde ege-menlik kurma stratejilerini ifşa ediyor ve COVID-19'un yapay riskler yaratıp bunları kontrol vaadiyle insanları kendisine bağımlı kılan yapılar için nasıl “gerçek bir risk” oluşturduğunu ortaya koyarak tabii gerçeklik alanından kaynaklanan bu gerçek riske ilişkin hakiki bir kavrayışın, yapıların sanal tanrısallıklarını fark etme ve onlara karşı özgürleşme yollarını gösterebileceğini savunuyor. Özetle Görgün, ancak gerçeklikle bağımlı koruduğumuz sürece yapay riskler oluşturarak sürekli bizi kendilerine bağımlı kılanlara karşı gerçek bir risk oluşturabileceğimizi öne sürüyor. Ahmet Ayhan Çitil'in “Salgın ve Gelecek” yazısı, salgından çıkarılacak dersleri genel olarak ele aldıktan sonra, karşı karşıya bulunduğumuz tehdidin doğal kaynaklı bir yapıya sahip olmasının gerçekçi metafiziklerin ön plana çıkmasına sebep olabileceğini vurguluyor. Ömer Türker'in “Varoluşun Merkezini ve Bütünlüğünü Hatırlama Zamanı” başlıklı yazısı ise insani varoluşa yönelik her sınamanın bütün oluşların nihai öznesi olan İlk Gerçek'i hatırlamanın bir yolu olarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret ediyor. Buna işaret ederken Türker, anlam teorisi olarak adlandırılabilir bir gerçeklik teorisi inşa etmeye girişiyor. Bu teori etrafında insanın külli varlık anlamının bir parçası olarak var olduğuna dikkat çekiyor ve her şeyin benlik temelinde kavrandığını ancak benliğin de kendisini İlk Gerçek'e bağlı külli varlık anlamı temelinde kavrandığını söylüyor. Bu minvalde insani benliğin hem kendisine dair kavrayışı hem de kuruluşu itibarıyla bütüncül gerçekliğin bir parçası ve temsilcisi olarak alınması gerektiğine işaret ederken Türker, aynı zamanda insani, tabii ve ilahi varlık alanları arasındaki ilişkiyle ilgili özgün bir teorinin kapısını aralıyor. Rıdvan Şentürk'ün “Etik, Ontolojik ve Epistemolojik Bunalım” yazısı dijital

gerçekliğin ontolojisine ilişkin bir tartışma üzerinden, insani özün teknolojizm evresinde büsbütün ihmal ve inkar edildiği, aletlerin mistifikasyonu üzerinden insanın da bir yapay zeka düzleminde değerlendirilmeye başlandığına dikkat çekiyor. Şentürk'ün bu vurgusu insanı alet yapma kabiliyetindeki gelişmelerle tanımlayan bakış açısı yerine kendini ve varlıktaki yerini kavramasını sağlayan katlanmış bilinç üzerinden tasavvur eden bir bakış açısıyla ele almamız gerektiğini açık bir şekilde ortaya koyuyor; etik, ontolojik ve epistemolojik bunalımın ancak böyle bir yaklaşım üzerinden geride bırakılabileceğini gösteriyor. Şentürk'ün teknolojizm evresinin insanı nasıl bir krizle yüz yüze getirdiğini gösteren çalışmasını, Kasım Küçükalp'in bu kez insanın kadim hikmet geleneklerinden post-modern döneme gelinceye değin nasıl tasavvur edildiğini ele alan yazısı takip ediyor. Küçükalp'in "Klasik'ten Modern'e ve Çağdaş Zamanlara İnsan Tasavvurunun Dönüşümü" başlıklı yazısı, insanın ait olduğu bütüncül gerçeklik düzleminde koparılarak ele alındığında nasıl ulvi maksatlarını yitirdiği ve bizzat "insan"ı tehlike altında bırakacak tehditlerle yüz yüze geldiğini anlatıyor. Ahmet Dağ'ın "Salgının Tetiklediği Dijitalleşme ve Dönüşümün Tekno Felsefesi: Transhümanizm" yazısı ise Küçükalp'in işaret ettiği tehditleri somutlaştırarak trans-hümanist eğilimlerin mahiyetini ele alıyor; insanın ilahi faillikle birlikte tabii failliği de ilga ederken tabii gerçeklik alanına ait kendi biyolojik varlığını da inşaaya konu edecek bir noktaya gelmesinin ne anlama geldiğini tartışıyor.

Kitabın ikinci bölümündeki yazılar gerçekliğin bir bütün olarak kuruluşunu sağlayan ilahi failliğin mahiyetini, insani ve tabii failliğin ilahi fail ilkeyle ilişkili bir biçimde gerçekliğin kuruluşunda nasıl rol alabileceğini, böylesi bütüncül bir bakış açısından mahrum olduğumuzda insana, topluma, canlılığa ve genel olarak gerçekliğe ilişkin açıklama

malarımızın nasıl temelsizleşeceğini gösteren yazılardan oluşuyor. Bu yazılar bir yandan asli soruları ihmal ederek temelsizleşen felsefi-bilimsel açıklamaları kapsamlı bir şekilde eleştirirken, diğer yandan bu soruları hesaba kattığımızda önerebileceğimiz felsefi çerçevelerle ilgili bir teklif getirmeye çalışıyor. Böylece gerçekçi bir tutumun felsefi vasatını inşa etme yoluna giren yazılardan ilkinde İbrahim Halil Üçer fiziksel gerçekliğin asli kurucu unsuru olarak ilahi fail ilkenin gerçekliğe ilişkin açıklamadan tamamıyla dışlandığı ve ona yönelik bir atfın bizzat bilimsel meraka ket vurucu bir şey olarak görüldüğü modern dönemdeki bilimselci bakış açısının geriye doğru bir analizini yapıyor. “Tanrı’nın Eli Nerede? Fiziksel Gerçekliğin Kuruluşunda İlahi İnanetin Yeri Üzerine” başlıklı yazısında yer verdiği bu analiz esnasında fiziksel gerçekliğin nasıl işlediğiyle ilgili küçük sırlar ile doğrudan varlık sorusuyla ilgili büyük sırlar arasında bir ayırım yapan Üçer, ne 17. yüzyıl öncesi zorunlulukçu ve iradeci paradigmalarda olduğu gibi küçük sırlara ilişkin merakın büyük sırlara ilişkin metafizik cevaplarla geçiştirilmesini ne de 18. yüzyıl ertesinde olduğu gibi büyük sırlara ilişkin merakın küçük sırlara ilişkin fiziksel cevaplarla geçiştirilmesini tasvip ediyor. Modern öncesi fiziksel paradigmalardan fiziksel olanı doğrudan metafiziksel olanla izah etme yönündeki eğiliminin, yaygın kanaatin aksine bir zihniyet sorunundan ziyade ilgili fiziksel teorilerin iç yetersizliklerinden kaynaklandığını, buna mukabil modern dönemdeki bilimselci zihniyetin metafiziksel olana ilişkin merakı fiziksel olanla tatmin etme yönündeki eğiliminin bir zihniyet sorunundan kaynaklandığını vurgulayan Üçer, her iki sorunu aşacak bir şekilde, ilahi inayetin fiziksel süreçlerin içinde bir yerde metafiziksel bir parça olarak bulunmadığını maddi-gayrimaddi ayırımından bağımsız olarak ilahi inayetin gerçekliğin her katmanında

görüldüğünü savunuyor. İkinci bölümün ikinci yazısı “Çağdaş Felsefede Realizm Tartışmasına Giriş: Kavramsal Çerçeve ve Günümüz *Realist Turn*’lerin Mahiyetine Dair” başlığıyla İbrahim Bahçi’ye ait. Bu yazıda Bahçi, genel olarak felsefedeki gerçekçi ve gerçekçilik karşıtı tutumları tanımlayarak analiz ettikten sonra, standart gerçekçilikten bahsedip bahsedemeyeceğimizi sorarak gerçekçiliğin ontolojik, epistemolojik ve semantik boyutlarını ele alıyor. Bu tartışmalar aracılığıyla gerçekçiliği ve gerçekçilik türlerini çok yönlü bir şekilde müzakere ettikten sonra, çağdaş felsefede öne çıkan Yeni-Gerçekçiliği ve bu felsefi tutumun öne çıkan temsilcilerini ele alan Bahçi, nihayet Yeni-Gerçekçiliği çağdaş Batı felsefesinin post-modernizmden gerçekçiliğe doğru evrilen serüveni içerisinde konumlandırarak, bu felsefi eğilimin arka planına eğiliyor. Bahçi’nin bu tartışma esnasında dikkat çektiği üzere, Yeni-Gerçekçi filozofların bizzat gerçekliğin kuruluşuyla ilgili temel bazı soruları ihmal ederek, bunun yerine gerçekliğin insani özne tarafından idraki üzerine yoğunlaştığı görülüyor. Bu da çağdaş felsefedeki Yeni-Gerçekçi eğilimlerin gerçekliğin nasıl kavranılacağı üzerine yoğunlaşırken varlık sorusunu ihmal eden Aydınlanmacı ideale yaklaştığını, hatta bazen bu ideale bir tür geri dönüş olarak kendisini gösterdiğini ortaya koyuyor. Bahçi’nin yazısını takip eden “COVID-19 Salgını Bağlamında İnşacı ve Natüralist Teorilerin Sınırları: Gerçek(çi)liği Hatırlamanın Zamanı” başlıklı yazısıyla Latif Karagöz, toplumsal gerçeklik alanının kuruluşunda insani iradenin rolünü doğal ya da tanrısal başka herhangi bir fail ilkeyle paylaşma taraftarı olmayan inşacı eğilimlerle toplumsal gerçekliğin kuruluşunu tabii failliği insani faillikle buluşturacak şekilde izah etmeye çalışan natüralist teorileri eleştirmekte ve gerçekliğin bütüncül kuruluşunda kademeli ve birbiriyle ilişkili bir şekilde etkin olan –ilahi fail ilkenin

tabiatı ve insan iradesini yönlendiren etkinliği de dahil olmak üzere- tüm aktörleri hesaba katmadığı sürece ne inşacı ne de natüralist teorilerin toplumsal gerçekliğin kuruluşunu tam olarak izah edemeyeceğini vurgulamaktadır. Yaylagül Ceren Karataş'ın "Mezarlıklar Çağında Varolabilmenin İmkânı: Biyopolitikalar ve Dijitallik" başlıklı yazısı ise insanın kendi elleriyle kendi gerçekliğini tüketme çabalarını ele alıyor ve COVID-19 salgınının bu süreçte insanla ilgili yol açtığı tartışmaları müzakere ediyor. İnsanı kendi bedenini yatırım değeri olarak gören bir arzu-bilinç şeklinde gören biyo-psiko-nöro politikalar için COVID-19'un bir enstrüman haline geleceği öngörüsünü paylaşan Karataş'ın, insanı ilişkili olduğu gerçeklik düzlemleriyle birlikte ele alarak insan olmanın köklerine doğru ilerleyecek bir anlayışa yönelik daveti, aynı zamanda bu politikalar karşısında bir direnç noktasına işaret ediyor. İkinci bölümün Esra Kartal Soysal'a "Pandemi Tecrübesinden Canlılığı Yeniden Düşünme Ödevine" başlıklı yazısı ise 18. yüzyıl sonrası oluşan biyoloji teorilerinin, genel fiziksel bakış açısıyla da uyumlu bir şekilde canlılık ve bilinç başta olmak üzere gerçekliğin temel unsurlarının kuruluşuna ilişkin ihmalkar tutumunu sorgulamaya açıyor. Soysal'ın yazısı canlılığın nasıl kurulduğuna ilişkin bir izah çabasından yoksun olduğu sürece tam bir biyolojik anlayışa sahip olamayacağımıza ilişkin vurgusuyla öne çıkıyor ve biyoloji felsefesini bu soruyu acil bir şekilde tartışmaya davet ediyor. Nihayet bölümün "Toplum Kendini Savunur: Biyopolitika'nın COVID-19 Çıkmazı, Hayatın Tekilliği ve Toplumsal Karadelikler" başlıklı son yazısında Kamuran Gökdağ, toplumsal gerçekliğin her türden politik müdahale ve düzenleme çabasını önceleyecek bir şekilde kendini kurma imkanına sahip bir tekillikçe sahip olduğunu savunuyor. Bu tekilliği, inşa edici her türden iradi pratiği önceleyen bir hayat zemini olarak alan Gökdağ bu

kurucu zemine yönelecek bir anlayışın aynı zamanda her türden biyo-politik müdahaleye karşı gerçek bir direnç alanı inşa edebileceğini öne sürüyor.

Yazarlarımıza hem katkıları hem de yazıların tesliminden yayım sürecine geçinceye değin gösterdikleri sabır dolayısıyla müteşekkirim. Bu minvalde özel bir teşekkürü, başkanı Abdulkadir Macit'in şahsında İlmî Etüdler Derneği hak ediyor; soruşturma dosyasının hazırlanmasını takip eden bir yıl boyunca kitabın tamamlanmasını beklerken gösterdikleri sabrı sitemkar değil, daima teşvikkar bir bekleyiş olarak sundukları için.

Kitabın kapak görseli, Dursun Çiçek'e ait. Temsil ve gerçeklik arasındaki ilişkiyi çok iyi yansıttığını düşündüğüm bu fotoğrafı Dursun Çiçek'ten istediğimde, aslında yakında neşredeceği bir kitabın kapağı olarak kullanmaya karar verdiğini öğrendiğim bu eseri bizimle paylaşmakta hiç tereddüt etmedi, "Fotoğraflarımla gerçekçi bakış açısına yapmayı umut ettiğim katkıların bir göstergesi sayarsanız" diye ilave ederek. Hem fotoğrafı paylaşma yönündeki cömertliği hem de sanatıyla gerçekçiliği "gerçeğe bakış"ta temsil etme çabası için Çiçek'e müteşekkirim.

Son olarak bu kitap İLEM'in COVID-19 soruşturma dosyasından üretilen ve *Salgın Döneminde Toplum ve Siyaseti Yeniden Düşünmek* başlığıyla Abdulkadir Macit'in editörlüğünde 2020 içinde neşredilen eserle tamamlayıcı bir şekilde düşünülmelidir. İki kitabın yayım sürecindeki katkıları dolayısıyla İLEM Yayınlarından Yusuf Temizcan ve Mehmet Beydemir'e de teşekkür ediyorum. Çalışmanın COVID-19 salgını etrafındaki tartışmalara olduğu kadar gerçekçilikle ilgili Türkiye'deki literatüre de mütevazı bir katkı olmasını temenni ediyorum.

İbrahim Halil Üçer
Temmuz 2021, Sultantepe